

Annales Universitatis Paedagogicae Cracoviensis

Studia Psychologica XII (2019)

ISSN 2084-5596

DOI 10.24917/20845596.12.8

Daniel Jakimiec¹

VI Wydział Cywilny Sądu Rejonowego Lublin-Zachód w Lublinie

VI Civil Division of the District Court in Lublin

Interwencja służb środowiska lokalnego formą pomocy rodzinie

Streszczenie

Uregulowania prawne dotyczące realizacji funkcji rodziny oraz władzy rodzicielskiej przez dorosłych jej członków znajdują wyraz w szeregu norm zawartych w Kodeksie rodzinnym i opiekuńczym. W artykule dokonano przeglądu form instytucjonalnej pomocy umocowanych w polskim systemie prawnym, uwzględniając znaczenie rodziny dla rozwoju wszystkich jej członków, a szczególnie małoletnich dzieci. W przypadku wystąpienia problemów w zakresie pełnienia władzy rodzicielskiej organy państwowe podejmują interwencje o charakterze dobrowolnym (stadium przedsądowe) i przymusowym (stadium sądowe). Analizie poddano także zakres przedmiotowy pomocy udzielanej rodzinie – w zależności od rodzaju problemów i stopnia dysfunkcyjności – przez instytucje państwowe na podstawie aktów normatywnych różnych szczebli.

Słowa kluczowe: rodzina, władza rodzicielska, dysfunkcja, rodzic, małżonek, dziecko

Intervention of local community services as a form of family assistance

Abstract

Legal regulations regarding the performance of family functions and parental responsibility find expression in many norms included in the Family and Guardianship Code. The article reviews the forms of institutional assistance that are included in the Polish legal system, taking into account the importance of the family for the development of all its members, especially minor children. In case of problems in the area of parental responsibility, state authorities undertake voluntary (pre-trial) and forced (judicial) interventions. The subject scope of assistance provided to the family, depending on the type of problems and the degree of dysfunctionality, by state institutions based on normative acts of various levels was also analyzed.

Keywords: family, parental responsibility, dysfunction, parent, spouse, child

1 ORCID: 0000-0003-1014-5759. Adres do korespondencji: danieljakimiec@onet.pl.

Wprowadzenie

Rodzina stanowi podstawową jednostkę społeczną złożoną z osób powiązanych więzami małżeńskimi i rodzicielskimi. Wzajemne stosunki i relacje między członkami rodziny są określane przez tradycję przekazywaną wychowaniem, które z kolei opiera się na wzajemnych uczuciach i postawach zgodnych z obowiązującym prawem i nakazami natury moralnej. Dla uznawanych przez rodzinę prerogatyw nie bez znaczenia pozostaje też oddziaływanie nakazów o charakterze religijnym. Ogólnie mówiąc, rodzina stanowi dziedzictwo kulturowe pokoleń, z których każde jest kolejnym ogniwem jej historii. Zazwyczaj kolejne młode pokolenia pragną zakładać takie rodziny, jakie znają i z jakich się wywodzą, kierują się najważniejszymi dla jej dobrego funkcjonowania wartościami, wśród których wyróżnić trzeba opiekę i odpowiednie wychowanie małoletnich dzieci, wzajemny szacunek oraz wsparcie między małżonkami, a także pomoc jej członkom słabym i nieporadnym ze względu na wiek (Majka, 1982). Rodzina, w której dominują te wartości, tworzy najtrwalszą ze wspólnot, odporną na wpływy otaczającego ją środowiska zewnętrznego (Gromek, 2019). Zachodzące w niej zmiany, w tym odejście od rodziny w ujęciu konserwatywnym, a więc od modelu patriarchalnego do modelu egalitarnego, nie są w stanie jej zagrozić, gdy wyżej wymienione wartości dominują w jej funkcjonowaniu. Dla rodziny znacznie bardziej niebezpieczne od zmian modelu są negatywne wpływy, jakim jest poddawana ze strony otaczającego ją środowiska. Szczególnie niebezpieczne jest to, gdy w jej poczet wchodzi nowi członkowie, nieuznający powyższych wartości lub niemający świadomości ich nadrzędności. Istnieją też sytuacje, gdy kolejne pokolenia odchodzą od tych wartości w sposób zagrażający funkcjonowaniu rodziny. W takich wypadkach rodzina staje się dysfunkcyjna i w konsekwencji niezbędna jest pomoc udzielana jej przez państwo (Smoczyński, 2011).

Charakterystyka działań instytucji państwowych w zakresie pomocy rodzinie

Wsparcie rodziny w trudnościach zagrażających jej prawidłowemu funkcjonowaniu należy do konstytucyjnych zasad państwa polskiego. Zatem rodzinie w przypadku zaistnienia problemów związanych z jej funkcjonowaniem powinno zostać udzielone wsparcie przez organy państwowe (Gajda, 2018). Pomoc organów władzy państwowej, przyjmując za kryterium udział beneficjentów, można podzielić na dwa stadia. Pierwsze z nich oparte jest na zasadzie dobrowolności, gdy pomoc udzielana jest w stadium przedsądowym przez organy pozasądowe. Aktualnie w przeważającym zakresie są to działania realizowane przez instytucje funkcjonujące w ramach jednostek samorządu terytorialnego. W zależności od stopnia

dysfunkcyjności rodziny i zaangażowania osób, do których jest kierowana pomoc, działania te mogą się zakończyć w tym stadium lub nie. Gdy stopień dysfunkcyjności rodziny i brak zaangażowania ze strony beneficjentów pomocy zagraża dalszemu funkcjonowaniu tej podstawowej jednostki społecznej, konieczne jest zainicjowanie drugiego stadium wsparcia. Jest ono pozbawione dobrowolności – wówczas pomoc zostaje udzielana w ramach wykonywanego orzeczenia sądowego. W tym wypadku ustawodawca, przyjmując założenie o konieczności ingerencji w sferę praw podmiotowych, kieruje się potrzebą ochrony rodziny i jej najsłabszych członków. Ochrona ta jest zbieżna z interesem społecznym, przeciwdziałanie źródłom dysfunkcyjności rodziny sprzyja bowiem prawidłowemu kształtowaniu postaw jej członków i przygotowaniu ich do pracy dla dobra ogółu. Stadium sądowe, w którym następuje kształtowanie społecznie pożądaných postaw, stanowi postępowanie wykonawcze, a więc etap po wydaniu orzeczenia w postępowaniu rozpoznawczym, natomiast odbywający się w jego toku proces oddziaływania na jednostkę można określić mianem uspołecznienia i socjalizacji. Proces oddziaływania na jednostkę w toku tego postępowania ma duże znaczenie dla jej przygotowania do prawidłowego funkcjonowania w rodzinie i społeczeństwie (Strzeszewski, 1978).

Działania podejmowane przez pozasądowe instytucje i organy właściwe w zakresie pomocy rodzinie są ukierunkowane na identyfikację zjawiska jej dysfunkcji. Stwierdzenie tego zjawiska wymaga podjęcia właściwej interwencji. Osobami, które zazwyczaj najczęściej w pierwszej kolejności udzielają pomocy takim rodzinom, są pracownicy socjalni, oczywiście nie pomijając znaczenia pomocy udzielanej przez przedstawicieli innych instytucji, jak szkoła lub organy Policji. Głównym aktem prawnym określającym uprawnienia pracowników socjalnych w zakresie świadczonej pomocy jest ustawa o pomocy społecznej z 12 marca 2004 roku (Dz. U. z 2004 r., nr 64, poz. 593 z późn. zm., dalej: PSU). Analiza przepisów wymienionej ustawy prowadzi do wniosku, że interwencja ta może przybrać dwie formy.

W pierwszej z nich pomoc jest udzielana na wniosek członków zainteresowanej rodziny po uprzedniej ocenie sytuacji materialnej, bytowej oraz zdrowotnej osób ją tworzących. Ocena jest dokonywana w zależności od rodzaju pomocy, o której uzyskanie zwraca się rodzina. Zatem przy tej formie pomocy następuje kwalifikacja sytuacji rodziny rozstrzygająca o potrzebie jej udzielenia. Ta forma pomocy ma miejsce, gdy dysfunkcyjność nie jest znaczna, a rodzina potrzebuje wsparcia w wypełnianiu jej funkcji. W tym wypadku członkowie rodziny mają świadomość funkcji, jakie ona spełnia względem każdej z osób wchodzących w jej skład, i odczuwają potrzebę ich wypełniania.

Druga forma interwencji dotyczy znacznego zakresu dysfunkcyjności rodziny. Ma to miejsce w przypadku gdy rodzina nie wypełnia swoich funkcji, a jej członkowie nie odczuwają potrzeby ich wypełniania lub nawet nie mają świadomości istnienia tych funkcji. Interwencja przybiera wówczas charakter kryzysowej. Pod pojęciem interwencji kryzysowej należy rozumieć „[...] zespół interdyscyplinarnych działań podejmowanych na rzecz osób i rodzin będących w stanie kryzysu, których celem jest przywrócenie równowagi psychicznej i umiejętności samodzielnego radzenia sobie, a dzięki temu zapobieganie przejściu reakcji kryzysowej w stan chronicznej niewydolności psychospołecznej. W ramach interwencji kryzysowej jest udzielana natychmiastowa specjalistyczna pomoc psychologiczna, a w zależności od potrzeb – w formie poradnictwa socjalnego lub prawnego, w sytuacjach uzasadnionych – schronienia do 3 miesięcy” (PSU, art. 47).

W tym miejscu warto podkreślić, że prezentowane w literaturze przez Krzysztofa Sarzałę (2018) cechy interwencji kryzysowej dotyczące przemocy w rodzinie można w istocie odnieść do każdej przyczyny tego rodzaju interwencji. Interwencja kryzysowa powinna charakteryzować się natychmiastowością, co oznacza, że winna być udzielona bez zbędnej zwłoki. Powinna także cechować się dyspozycyjnością przez udzielanie pomocy na miejscu z udziałem interwenta. Kolejną cechą jest duża intensywność kontaktów w krótkim czasie, wynikająca z konieczności przywrócenia naruszonej równowagi psychicznej i moralnej członka rodziny. Interwencja powinna opierać się na wsparciu społecznym polegającym na włączeniu do pomocy szeroko rozumianego czynnika społecznego. Znaczącymi elementami skutecznej interwencji są: buforowanie, czyli intensyfikacja ochrony przed stresorami zwiększającymi ryzyko zaostrzenia lub przedłużenia reakcji urazowej, oraz szybka selekcyjna diagnoza kryzysu. Ponadto niezwykle ważne są: koncentracja na problemie głównym przez skupienie się na jego istocie i omijanie wątków pobocznych, nastawienie na ochronę i wzmacnianie członka rodziny sprowadzające się do podnoszenia jego wiary w siebie, uruchamianie u niego własnych zasobów przezwyciężania kryzysu oraz zastosowanie krótkoterminowych technik terapeutycznych służących opanowaniu skutków urazu powodującego kryzys (Sarzała, 2018).

W przypadku pierwszej formy interwencji dostateczna jest w zasadzie pomoc organów pozasądowych. Pomoc w tym wypadku zazwyczaj niweluje znacząco niedoskonałości w wypełnieniu przez rodzinę przypisywanych jej funkcji. Natomiast interwencja kryzysowa często sprowadza się do udzielania pomocy rodzinie przez odpowiednie wyspecjalizowane podmioty i instytucje, jak na przykład gminna komisja rozwiązywania problemów alkoholowych lub sąd rodzinny, a w skrajnych wypadkach nawet organy ścigania i sąd karny. W zakresie działalności organów ścigania i sądu karnego chodzi

głównie o przestępstwa przeciwko rodzinie uregulowane treścią przepisów Kodeksu karnego.

Formy działań instytucji państwowych w zakresie pomocy rodzinie

Pomoc rodzinom, w których występuje zjawisko dysfunkcyjności, stanowi element polityki społecznej Rzeczypospolitej Polskiej. Organizowanie pomocy społecznej ustawodawca w art. 2 ust. 2 PSU powierzył organom administracji rządowej i samorządowej. Obowiązek w tym zakresie na gruncie środowiska lokalnego – jak wynika z regulacji zawartych w wymienionej ustawie – spoczywa na jednostkach samorządu terytorialnego. Samorząd terytorialny reprezentują zaś w omawianej dziedzinie wójt, burmistrz, prezydent miasta, starosta, marszałek województwa, a także rada gminy, rada powiatu i sejmik województwa. Nie można pominąć także roli aparatu wykonawczego i pomocniczego na poziomie środowiska lokalnego, w szczególności urzędu gminy i starostwa powiatowego. Należy wskazać, że kompetencje z zakresu pomocy społecznej w imieniu tych organów w wymiarze lokalnym realizują kierownicy ośrodków pomocy społecznej. Wykonując zadania z zakresu pomocy społecznej, organy samorządu terytorialnego mogą współpracować z podmiotami niepublicznymi.

Warto zauważyć, że o ile dla administracji samorządowej podejmowanie działań w sferze pomocy społecznej jest obowiązkowe – wynika to z brzmienia art. 2 ust. 2 PSU – o tyle działalność podmiotów niepublicznych ma charakter dobrowolny. Wymieniony przepis do tych podmiotów zalicza organizacje społeczne i pozarządowe, osoby fizyczne oraz osoby prawne. Według art. 3 ust. 2 ustawy o działalności pożytku publicznego i wolontariacie z 24 kwietnia 2003 roku organizacją pozarządową jest jednostka nie należąca do sektora finansów publicznych i nie działająca w celu osiągnięcia zysku, osoby prawne lub jednostki nieposiadające osobowości prawnej, utworzone na podstawie przepisów ustaw, w tym fundacje i stowarzyszenia (Dz. U. z 2003 r., nr 96, poz. 873 z późn. zm.).

W literaturze przedmiotu Iwona Sierpowska (2009) definiuje organizacje społeczne jako trwałe zrzeszenia osób fizycznych lub prawnych, które nie wchodzi w skład szeroko rozumianego aparatu państwowego, a zarazem nie są spółkami prawa prywatnego, np. stowarzyszenia, samorządy, związki społeczno-zawodowe czy wyznaniowe. Działalność podmiotów niepublicznych sytuowana jest często w ramach sektora *non-profit*, jego intensywny rozwój w Polsce nastąpił w pierwszej połowie lat 90. XX w związku z transformacją ustrojowo-gospodarczą.

Przyjmując regulację o współpracy z wymienionymi organizacjami społecznymi i pozarządowymi, ustawodawca dostrzegł w nich instrument

uzupełniający pomoc świadczoną rodzinom przez instytucje państwowe, którego zaletą jest znajomość środowiska lokalnego i problemów funkcjonujących w nim rodzin (Ciepła, 2011). Pomoc ta nie ma charakteru alternatywnego w odniesieniu do pomocy państwa, ale jak wyżej nadmieniono, uzupełniający i wspomagający. Współpraca powinna odbywać się na zasadzie partnerstwa oraz zmierzać do wspierania jednostki w funkcjonowaniu w środowisku rodziny i społeczności (Gromek, 2019). W dziedzinie pomocy społecznej dużą aktywnością odznaczają się fundacje i stowarzyszenia, które w celach statutowych wymieniają pomoc osobom potrzebującym. Fundacja bowiem może być ustanowiona do realizacji celów społecznie użytecznych w zakresie ochrony zdrowia lub pomocy społecznej. Jednocześnie warto wskazać na rolę Kościoła Katolickiego w zaspokajaniu potrzeb publicznych, działalności dobroczynnej i opiekuńczej. Odgrywa on ważną rolę w dziedzinie kształcenia, ochrony zdrowia i pomocy społecznej, w szczególności poprzez prowadzone noclegownie, hospicja, organizowanie posiłków oraz pomocy rzeczowej (Gromek, 2019). Każda wymieniona forma udzielanej pomocy stanowi niewątpliwie interwencję dostosowaną do potrzeb określonego środowiska lokalnego, a jej znaczenie dla ochrony socjalnej rodzin dotkniętych dysfunkcjonalnością nie może być pomijane.

Zatem poza instytucjami państwowymi, co do których ustawodawca wprowadził obowiązek wspierania rodziny, nie bez znaczenia dla środowiska lokalnego pozostają funkcjonujące w nim podmioty wymienione w art. 2 ust. 2 PSU. Ponadto geneza powstania tych podmiotów, w szczególności stowarzyszeń oraz różnego rodzaju grup wsparcia, często wywodzi się z problemów danego środowiska. Osoby funkcjonujące w ramach wymienionych podmiotów pozostają zazwyczaj w ścisłych kontaktach z poszczególnymi grupami i osobami tworzącymi to środowisko. Stąd należy przyjąć, że specyfika problemów lokalnej społeczności w wielu wypadkach może być im lepiej znana aniżeli instytucjom państwowym, dlatego ich subsydiarna rola w aktywizacji rodzin i pomocy im jest niewątpliwie znacząca. Na gruncie społecznej pomocy środowiskowej aktualnie zaznacza się trend do tworzenia lokalnych systemów pomocowych, bazujących na idei zintegrowanej, międzyresortowej współpracy obejmującej instytucje administracji rządowej i samorządowej oraz podmioty pozarządowe pożytku publicznego. Według tej idei właśnie międzyinstytucjonalne współdziałanie stanowi najlepsze narzędzie do rozwiązywania problemów funkcjonowania rodziny. W takim wypadku lokalny system pomocy rodzinie to „zintegrowana międzysektorowa współpraca interdyscyplinarnych profesjonalistów, których wysiłki skierowane są na jak najbardziej efektywną ochronę rodziny przez świadczenie wysokiej jakości wieloaspektowej pomocy oraz tworzenie

środowiska przyjaznego rodzinie” (Ekspercki Interdyscyplinarny Zespół Operacyjny przy Prokuraturze Apelacyjnej w Szczecinie, 2012).

Wyżej opisane międzyinstytucjonalne współdziałania nie obejmują bezpośrednio władz lokalnych, w takim systemie reprezentowanych przez podległe im podmioty, wśród których można wymienić placówki edukacyjne, placówki służby zdrowia, gminną komisję rozwiązywania problemów alkoholowych, ośrodki pomocy społecznej, a także wprowadzone przepisami ustawy o wspieraniu rodziny i systemie pieczy zastępczej z dnia 9 czerwca 2011 roku instytucje asystenta rodziny, rodziny wspierającej oraz placówki wsparcia dziennego (WRSPZU, art. 12, art. 18, art. 29).

Poprzestając w tym miejscu na rozważaniach dotyczących międzyinstytucjonalnego współdziałania podmiotów reprezentujących władze lokalne i pozarządowych podmiotów użyteczności publicznej, należy gwoli przypomnienia wskazać, że obowiązek podjęcia interwencji pomocowej udzielanej rodzinie ustawodawca przewidział wyłącznie wobec instytucji funkcjonujących w ramach władz lokalnych. Obowiązki i uprawnienia tych instytucji – jako podmiotów udzielających pomocy rodzinie w stadium poprzedzającym wszczęcie postępowania sądowego oraz następnie jako podmiotów występujących w postępowaniu rozpoznawczym i wykonawczym prowadzonym przez sąd rodzinny – będą przedmiotem dalszych rozważań.

Zadaniem służb pomocy rodzinie jest udzielenie wsparcia tej podstawowej jednostce społecznej w celu przezwyciężenia trudnej sytuacji życiowej i tym samym odwrócenie procesu powodującego jej dysfunkcjonalność. Duże znaczenie – jak już nadmieniono – ma w tym zakresie praca socjalna wykonywana przez pracowników ośrodków pomocy społecznej jako osoby pierwszego kontaktu. Analiza przepisów ustawy o pomocy społecznej z 12 marca 2004 roku prowadzi do stwierdzenia, że pracy tej można przypisać dwojaki charakter: z jednej strony jest to działanie prewencyjne, z drugiej zaś naprawcze. Prewencyjny cel działalności socjalnej ustawodawca wyznaczył, zamieszczając w art. 3 ust. 2 PSU zwrot stwierdzający, że ma ona „zapobiegać” trudnym sytuacjom życiowym rodzin, z którymi nie są sobie w stanie poradzić. Charakter naprawczy działalności pracowników socjalnych z kolei polega na inicjowaniu specjalistycznej pomocy, na przykład w postaci terapii, współdziałania rodziny z przydzielonym jej asystentem czy zawiadomienia właściwych organów o potrzebie podjęcia przed nimi postępowania. Działanie naprawcze pracowników socjalnych zmierza do kształtowania społecznie pożądanых postaw członków rodziny.

Potrzebę pełnienia dwojakiej funkcji przez służby pomocy rodzinie dostrzega w literaturze Sierpowska (2009), jednocześnie podnosząca, że funkcja prewencyjna nie jest realizowana przez te służby. Trudno w pełni zgodzić się z tym stwierdzeniem, ponieważ obserwacja pracy służb

pomocy socjalnej wskazuje na duże zaangażowanie pracowników socjalnych w działania przeciwko wszelkim zjawiskom, które mogą prowadzić do zakłóceń w funkcjonowaniu rodziny. Warto zauważyć, że czynności zmierzające do udzielenia pomocy rodzinie podejmowane są nie tylko na wniosek zainteresowanych osób, ale także na skutek zawiadomienia osób trzecich oraz w wyniku informacji posiadanych przez pracowników socjalnych z urzędu (Gromek, 2019). Konsekwencją pozyskania takich informacji jest przeprowadzenie wywiadu środowiskowego w miejscu zamieszkania rodziny wymagającej pomocy. Gwarancją dobrej znajomości problemów mieszkańców objętych działaniem ośrodka pomocy społecznej jest – jak to ma miejsce w praktyce – przyporządkowanie określonych ulic, dzielnic czy miejscowości poszczególnym pracownikom socjalnym. Ponadto gwarancję tę umacnia wprowadzona przez ustawodawcę regulacja zawarta w art. 110 ust. 1 pkt. 11 PSU ograniczająca do dwóch tysięcy mieszkańców liczbę ludności przyporządkowaną jednemu pracownikowi socjalnemu. Pomoc społeczna jest świadczona przez pracowników socjalnych nie tylko w ośrodku pomocy społecznej, ale i w miejscu zamieszkania beneficjenta, co sprawia, że mają oni dostateczny wgląd w problemy mieszkańców. Można zatem uznać, że pracownicy socjalni są w stanie rozpoznać problemy rodzin na odpowiednio wczesnym etapie i zapobiegać im poprzez realizację prewencyjnej funkcji pomocy społecznej.

Zakres przedmiotowy udzielania przez instytucje państwowe pomocy rodzinie

Zasady ogólne i zakres podmiotowy udzielania pomocy społecznej oraz jej zadania zostały określone w rozdziale I i II ustawy o pomocy społecznej z 12 marca 2004 roku. Ustawa ta określa uprawnienia i obowiązki pracowników socjalnych, przyznając im jednocześnie w zakresie pełnionych funkcji rangę funkcjonariusza publicznego. Pracownik socjalny jest uprawniony, ale i zobowiązany do podjęcia działań zmierzających do udzielenia pomocy osobom i rodzinom znajdującym się w sytuacjach określonych w ustawie o pomocy społecznej z 12 marca 2004 roku. Przykładowy katalog tych sytuacji został zawarty w art. 7 PSU. Katalog ten jest rozbudowany, a wyliczenie w nim ujęte nie jest wyczerpujące. Część spośród przyczyn wymienionych w tym przepisie uzasadnia udzielenie pomocy o charakterze specjalistycznym, wykraczającej poza zakres możliwości ośrodka pomocy społecznej, w przypadkach takich jak przemoc w rodzinie, narkomania, alkoholizm, niepełnosprawność, długotrwała lub ciężka choroba, bezradność w sprawach opiekuńczo-wychowawczych. W takich wypadkach pracownik socjalny, zwłaszcza na początkowym etapie udzielanej pomocy, odgrywa ważną rolę koordynatora udzielanej pomocy, współpracuje z właściwymi

specjalistami. Podejmowane wówczas działania to szeroko rozumiana praca socjalna, o której stanowi art. 15 pkt. 2 PSU.

Znaczącą rolę pracownika socjalnego w rozpoznaniu okoliczności powodujących trudności życiowe i kierowaniu dalszym tokiem udzielanej niezbędnej pomocy podkreśla przyznanie mu przez ustawodawcę uprawnień określonych treścią także innych aktów prawnych niż ustawa o pomocy społecznej z dnia 12 marca 2004 roku; można tu chociażby wskazać na regulacje zawarte w ustawie o wspieraniu rodziny i systemie pieczy zastępczej z 9 czerwca 2011 roku. Przepis art. 11 WRSPZU powierza pracownikowi socjalnemu przeprowadzenie wywiadu środowiskowego co do sytuacji rodziny, która według posiadanych informacji przeżywa trudności w wypełnianiu funkcji opiekuńczo-wychowawczych. Na podstawie przeprowadzonego wywiadu środowiskowego pracownik socjalny dokonuje analizy tej sytuacji. Jeżeli analiza sytuacji rodziny to uzasadnia, jest zobowiązany wystąpić z wnioskiem do kierownika ośrodka pomocy społecznej o przydzielenie jej asystenta rodziny. Ponadto art. 10 ust. 2 WRSPZU umożliwia tworzenie w ośrodkach pomocy społecznej zespołu do spraw asysty rodzinnej, w którym oprócz specjalistów zajmujących się terapią, poradnictwem specjalistycznym może uczestniczyć pracownik socjalny jako osoba dysponująca obiektywnymi informacjami dotyczącymi rzeczywistych problemów danej rodziny.

Poza asystentem rodziny przepisy ustawy o wspieraniu rodziny i systemie pieczy zastępczej z 9 czerwca 2011 roku stawiają do dyspozycji jednostek samorządu terytorialnego dwie dodatkowe instytucje pomocy rodzinie. Mianowicie rozdział 3. tej ustawy wprowadza placówkę wsparcia dziennego oraz rodzinę wspierającą. Według art. 24 ust. 1 WRSPZU pierwsza z instytucji pomocowych, czyli placówka wsparcia dziennego, może być prowadzona w formie opiekuńczej, specjalistycznej bądź pracy podwórkowej realizowanej przez wychowawcę. Placówka wsparcia dziennego prowadzona w formie opiekuńczej zapewnia dziecku opiekę, wychowanie, pomoc w nauce, organizację czasu wolnego. Placówka specjalistyczna organizuje zajęcia socjoterapeutyczne, terapeutyczne, korekcyjne, kompensacyjne, logopedyczne, realizuje indywidualny program korekcyjny, program psychokorekcyjny lub psychoprofilaktyczny, w szczególności terapię pedagogiczną i socjoterapię. Placówka w formie pracy podwórkowej realizuje działania animacyjne i socjoterapeutyczne. Z kolei druga instytucja pomocy przewidziana treścią art. 29 WRSPZU, to jest rodzina wspierająca, przy współpracy z asystentem pomaga rodzinie przeżywającej trudności w opiece i wychowaniu dziecka, a także w prowadzeniu gospodarstwa domowego.

Wszystkie dotychczas przedstawione instytucje pomocy rodzinie uregulowane treścią przepisów ustawy o pomocy społecznej z 12 marca 2004

roku i ustawy o wspieraniu rodziny i systemie pieczy zastępczej z 9 czerwca 2011 roku, znajdujące się w dyspozycji jednostek samorządu terytorialnego, mają podejmować zadania naprawcze i profilaktyczne wobec pojawiających się zakłóceń funkcjonowania rodziny. Należy przy tym zauważyć, że opierają się one na dobrowolnym uczestnictwie rodzin objętych opieką i znajdują zastosowanie we wczesnym etapie ustalenia zakłóceń w funkcjonowaniu rodziny. Powodzenie ich oddziaływania zależy w znacznym stopniu od zaangażowania samych rodzin i może pozwolić na uniknięcie interwencji sądu rodzinnego tylko w przypadku rzeczywistego współdziałania rodzin z tymi instytucjami, przy wykazaniu woli przyjęcia prawidłowych postaw rodzinnych i społecznych.

W rodzinach dysfunkcyjnych z przejawami patologii znacznym problemem jest uzależnienie od alkoholu jednego lub, w skrajnych wypadkach, obojga małżonków. Ustawodawca, doceniając znaczenie tego problemu, przekazał do dyspozycji jednostek samorządu terytorialnego przepisami ustawy o wychowaniu w trzeźwości i przeciwdziałaniu alkoholizmowi z 26 października 1982 roku organ mający przeciwdziałać temu zjawisku, to jest gminną komisję rozwiązywania problemów alkoholowych (dalej: GKRPA). Zakres podmiotowy postępowania przed GKRPA obejmuje osoby, które w związku z nadużywaniem alkoholu swoim zachowaniem powodują rozkład życia rodzinnego, demoralizację małoletnich, uchylają się od pracy albo systematycznie zakłócają spokój lub porządek publiczny. Wszczęcie postępowania przed tym organem następuje na wniosek zainteresowanej osoby uzależnionej lub z inicjatywy GKRPA. Wszczęcie postępowania z inicjatywy GKRPA najczęściej w praktyce ma miejsce na skutek informacji uzyskanych od policji, straży miejskiej, pracowników pomocy społecznej lub członków rodzin zainteresowanych (Lebowa, Maciejko, 2011).

Zatem wyżej wymienione akty prawne stawiają do dyspozycji jednostki samorządu terytorialnego szeroki i różnorodny katalog instytucji świadczących pomoc rodzinie. Przy czym, co już zostało nadmienione, powodzenie podjętych interwencji i prowadzonych w ich konsekwencji działań – z uwagi na dobrowolny udział członków rodziny – zależy od postaw i woli współdziałania adresatów pomocy. Podjęte działania mogą przynieść skutek, tylko jeżeli beneficjenci pomocy wykażą się aktywnym udziałem w terapiach, programach czy podejmą leczenie (Płopa, 2011). W znacznym zakresie brak współpracy implikuje wszczęcie postępowania sądowego i ustalenie obowiązku członków rodzin do udziału w terapiach, programach lub podjęcie leczenia w drodze orzeczenia sądu. Obowiązek ten jest następnie realizowany w toku sądowego postępowania wykonawczego.

Jednakże nie zawsze prowadzone postępowanie wykonawcze jest konsekwencją braku woli skorzystania przez beneficjenta z oferowanej mu

pomocy społecznej przez instytucje władzy publicznej. Dotyczy to w szczególności osób skierowanych przez organ gminy do domu pomocy społecznej, u których następnie stwierdzono zaburzenia psychiczne. Kierując do tego rodzaju placówki, organ samorządu terytorialnego realizuje obowiązek z zakresu pomocy społecznej, o którym stanowi art. 7 pkt. 5 i 6 oraz art. 18 ust. 1 pkt. 5 PSU. Przesłanki umieszczenia w domu pomocy społecznej określa art. 54 ust. 1 PSU. Zgodnie z powołanym przepisem dotyczy on osób wymagających całodobowej opieki z powodu wieku, choroby lub niepełnosprawności, które nie mogą samodzielnie funkcjonować w codziennym życiu, gdy nie można im zapewnić niezbędnej pomocy w formie usług opiekuńczych. Na podstawie art. 13 i art. 16 OZPU dyrektor domu pomocy społecznej, uznając to za uzasadnione dobrem beneficjenta, mając na względzie stan jego zdrowia, zawiadamia prokuratora o potrzebie wystąpienia do sądu celem rozważenia wydania orzeczenia o ubezwłasnowolnieniu (Dz. U. z 2011 r., nr 122, poz. 696 z późn. zm.).

Konsekwencją orzeczenia przez sąd o ubezwłasnowolnieniu jest wówczas prowadzenie postępowania wykonawczego z udziałem kuratora lub opiekuna. W tym wypadku prowadzone postępowanie sądowe rozpoznawcze, a następnie wykonawcze, nie okazuje się wynikiem braku woli współdziałania osoby potrzebującej pomocy z instytucjami samorządu terytorialnego, ale jest uzasadnione przyczynami obiektywnymi, dotyczącymi stanu zdrowia podopiecznego.

Pomoc udzielana rodzinie w formach terapii, poradnictwa specjalistycznego jest w rzeczywistości sposobem kreowania postaw społecznie pożądanых i dąży do socjalizacji tej podstawowej jednostki społecznej. Socjalizacja, czyli uspołecznienie, dotyczy głównie rodzin dotkniętych ubóstwem, bezrobociem, niepełnosprawnością, alkoholizmem, narkomanią, problemy te stają się bowiem niejednokrotnie źródłem kolejnego przejawu dysfunkcjonalności rodziny, to jest przemocy. Przemoc jest najbardziej drastyczną formą negatywnie oddziałującą na funkcjonowanie rodziny (Krucina, 1972).

Przedstawione dotychczas instytucje, działające w ramach władz publicznych, udzielają rodzinie wszelkiego rodzaju pomocy, w tym pedagogicznej, socjalnej, medycznej i psychologicznej, co stanowi niewątpliwie szeroki wachlarz wsparcia tej jednostki społecznej. Aby oferowana pomoc przyniosła rezultaty, rodziny muszą się w nią zaangażować. Niepowodzenia służb pomocy rodzinie w zakresie oferowanej pomocy – jak już wcześniej nadmieniono – zazwyczaj wynikają z braku woli współdziałania członka rodziny z tymi instytucjami (Kuć, 2011; Tłustochowicz, 2018). Gdy pomoc ze strony służb pomocy rodzinie nie przyniesie zamierzonych skutków, a sytuacja rodziny lub jej członka wymaga podjęcia stanowczych czynności prawnych ingerujących w sferę praw jednostek, wówczas dalszy tok postępowania

powinien polegać na skierowaniu sprawy na drogę sądową. Sąd opiekuńczy jest obok organów władzy publicznej kolejnym podmiotem, na którego generalna norma prawna zawarta w art. 100 KRO nakłada obowiązek pomocy rodzinie.

Znaczenie funkcjonalne pojęcia sądu opiekuńczego jest szczególnie widoczne w postępowaniu wykonawczym w sprawach rodzinnych i opiekuńczych, a więc w sprawach z zakresu władzy rodzicielskiej, osób ubezwłasnowolnionych oraz osób zobowiązanych do leczenia odwykowego. Funkcja opiekuńcza sądu rodzinnego jest wówczas realizowana nie tylko w formie jednorazowych rozstrzygnięć sądu zapewniających ochronę jednostce, ale i w postaci postępowania wykonawczego, którego przedmiotem jest pomoc rodzinie i jej poszczególnym członkom.

Zakończenie

Reasumując, warto zwrócić uwagę na to, że nieuzasadniona interwencja sądu opiekuńczego może mieć negatywny wpływ na stan emocjonalny małoletniego dziecka i na jego środowisko rodzinne (Długoszewska, 2012). W związku z powyższym zawiadomienie dokonywane przez poszczególne wymienione podmioty, zwłaszcza niemające bezpośredniego kontaktu z rodziną, powinno zostać poprzedzone wstępnymi czynnościami polegającymi na szerszym zapoznaniu się z niepokojącą sytuacją. Podmioty wymienione w art. 572 § 2 KPC, które nie mają bliskiego kontaktu z daną rodziną, jak notariusze lub urzędy stanu cywilnego, powinny raczej, zanim zwrócą się o interwencję do sądu opiekuńczego, powiadomić o niepokojących spostrzeżeniach instytucje, których celem jest pomoc rodzinie. Chodzi tu w szczególności o ośrodki pomocy społecznej i kuratorów sądowych.

Wszczęcie postępowania nieprocesowego przez sąd opiekuńczy w sprawach z zakresu władzy rodzicielskiej o ubezwłasnowolnienie oraz o zobowiązanie do poddania się leczeniu odwykowemu stanowi ingerencję w sferę praw jednostki, jako elementu większej całości – to jest rodziny. Celem tej ingerencji jest ochrona zarówno tej jednostki, jak i jej środowiska rodzinnego. W konsekwencji cel ten powinien być uznawany za nadrzędny przez sąd opiekuńczy w podejmowanych czynnościach procesowych.

Bibliografia

- Ciepła, H. (2011). Kodeks rodzinny i opiekuńczy. W: K. Piasecki (red.), *Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Komentarz* (s. 741). Warszawa: Wydawnictwo C.H. BECK.
- Długoszewska, I. (2012). *Przesłanki oraz skutki ograniczenia i pozbawienia władzy rodzicielskiej*. Warszawa: Wydawnictwo LexisNexis.

- Ekspertki Interdyscyplinarny Zespół Operacyjny przy Prokuraturze Apelacyjnej w Szczecinie (2012). *Procedury zintegrowanej międzyinstytucjonalnej współpracy w pomocy dziecku krzywdzonemu i jego rodzinie* (s. 8–10).
- Gajda, J. (2018). Kodeks rodzinny i opiekuńczy. W: K. Pietrzykowski (red.), *Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Komentarz* (s. 808–818). Warszawa: Wydawnictwo C.H. BECK.
- Gromek, K. (2019). *Prawo rodzinne dla sędziów i pełnomocników*. Warszawa: Wydawnictwo C.H. BECK.
- Krucina, J. (1972). *Dobro wspólne. Teoria i jej zastosowanie*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Kuć, M. (2011). *Prawne podstawy resocjalizacji*. Warszawa: Wydawnictwo C.H. BECK.
- Lebowa, D., Maciejko, W. (2011). *Gminna komisja rozwiązywania problemów alkoholowych*. Warszawa: Wydawnictwo Wolters Kluwer Polska.
- Majka, J. (1982). *Filozofia społeczna*. Wrocław: Wydawnictwo Wrocławskiej Księgarni Archidiecezjalnej TUM.
- Plopa, M. (2011). *Psychologia rodziny. Teoria i badania*. Kraków: Wydawnictwo Impuls.
- Sarzała, K. (2018). Interwencja kryzysowa w przypadkach przemocy w rodzinie. Online: http://www.niebieskalinia.pl/przewodnik_ustawa/poradnik_-_eksperci_radza/05_Krzysztof_Sarzala.pdf (dostęp: 3.10.2019).
- Sierpowska, I. (2009). *Ustawa o pomocy społecznej. Komentarz*. Warszawa: Wydawnictwo Wolters Kluwer Polska.
- Strzeszewski, C. (1978). *Ewolucja katolickiej nauki społecznej*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Smyczyński, T. (2014). Prawo rodzinne i opiekuńcze. W: T. Smyczyński (red.), *System prawa prywatnego*, t. XII (s. 2–5). Warszawa: Wydawnictwo C.H. BECK.
- Tłustołowicz, J. (2018). *Wpływ dysfunkcyjności rodziny na życie dzieci i młodzieży*. Online: <https://www.szkolnictwo.pl/index.php?id=PU6264> (dostęp: 3.10.2019).